

## Yetişkinlerin Din Eğitim ve Öğretiminde Yardım Etme Bilinci

Doç. Dr. Yaşar FERSAHOĞLU\*

### Abstract

#### The Sense of Helping in Educating Adults

Cooperation is an indispensable rule of our social life. Many verses of the Quran and sayings of the Prophet praise cooperation in social life. The sense of cooperation is mainly based on the sense of making sacrifice. A society which is not accustomed to making sacrifice is bound to remain undeveloped. It is imperative for a society to get its members accustomed to making sacrifice. Thus, developing the sense of sacrifice should be on the main agenda of the educational activity. It is also imperative to make use of moral and religious teachings in this regard.

Hayat sayısız canlının yaşadığı bir düzeni ifade eder. Bu düzende her canlının mutlu yaşama, neslini devam ettirme, fonksiyonunu yerine getirme, birlikte yaşama, paylaşma, işbirliği, yardımlaşma vb. hak ve görevleri vardır. Hayatı paylaşan canlılar bu hak ve görevlerin gereğini yerine getirirlerse düzen devam eder, herkes mutlu olur. Aksi halde düzen bozulur ve sıkıntılar baş gösterir. Düzenin bozulması, hayatı bir anarşiye itebileceği gibi, bir kaosa da sürükleyebilir. Burada esas görev insana düşmektedir. Çünkü canlılar arasındaki hak ve görevlerin yerine getirilmesini sağlayacak, başka bir ifade ile tabiattaki dengeyi koruyacak olan odur.

Yukarda da işaret ettiğimiz gibi düzenin kurallarından biri de yardımlaşmadır. Yardımlaşma insanları, hayvanları, bitkileri ve doğayı içine alan geniş kapsamlı bir paylaşma ve işbirliği anlamına gelebileceği gibi, sadece insanlar arasında icrâ edilen bir dayanışma ve işbirliğini de ifade edebilir. Biz bu yazımızda ikinci şıkkı, yani insanlar arası yardımlaşmayı irdelemeye çalışacağız.

İnsanlar arası yardımlaşmanın özünde verme bilinci vardır. Bu bilinç, zamanı verme, enerjisini verme, bilgisini verme, malını verme vb.<sup>1</sup> şeklinde geniş çerçevede ele alınabileceği gibi, sadece malından verme şeklinde dar çerçevede de ele alınabilir. İşte bizim esas konumuz budur. İnsan insana malından vermeli, elindeki imkânlardan mâkul ölçülerde onun da yararlanmasını sağlamalıdır. İnsanların mutlu olmaları ancak böyle mümkündür. Eğitim-öğretim çalışmaları

\* MÜ İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> Daha fazla bilgi için bk. Nihat Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, İstanbul 2001, s. 17-21.

rında bireye, diğerlerinin yanında bu bilincin de mutlaka verilmesi gerekir. Neden? Bunları şöylece açıklamaya çalışalım:

### A- İnsan Bir Değerdir

Değer “belli toplum tarafından psikolojik, toplumsal ve estetik nedenlerle önemli olduğuna inanılan bir özellik...”<sup>2</sup> olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımdan yola çıkarak “insan da bir değerdir” diyebiliriz. Çünkü o, hem psikolojik, hem toplumsal, hem de estetik niteliklere sahip olan bir yaratıktır. Onun estetik niteliğine işaretlerle Kur’an’da şöyle buyrulmaktadır: “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.”<sup>3</sup> Onun değerini ifade eden bir başka âyette ise, “And olsun ki, biz, insanoğullarını şerefli kıldık. Onların karada ve denizde gezmesini sağladık. Temiz şeylerle onları rızıklandırdık. Yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık.”<sup>4</sup> buyrulmaktadır. Âyet-i kerîmede bir taraftan insanın değerine dikkat çekilirken, diğer yandan onun Allah tarafından korunup kollandığına işaret edilmektedir. Allah meleklerle hitaben şöyle buyurmuştur: “... Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim...”<sup>5</sup> Allah’ın bu âyette var edeceğini haber verdiği halife şüphesiz ki insandır. Böyle bir görevle dünyaya gelecek olan insan, Allah adına birtakım tasarruflarda bulunacak, O’nun irâdesi doğrultusunda yeryüzünü tedvir edecek, emir ve yasaklarını tatbik etmemur olacaktır. Bu ise insana verilen değeri göstermektedir. Bu değer sebebiyledir ki, Allah, meleklerden insana saygı göstermelerini, yüceliğini kabul etmelerini istemiş İblis hariç bütün melekler ona secde etmişlerdir.<sup>6</sup>

İnsanı değerli kılan nitelikler sadece bunlar değildir. Onu şerefli kılan önemli özelliklerinden biri de Allah’ın ona kendi ruhundan üflemesidir: “O, görülme-yeni de görüleni de bilendir, güçlüdür, merhametlidir. Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah’tır. Size kulaklar, gözler, kalpler verilmiştir. Öyleyken pek az şükrediyorsunuz.”<sup>7</sup>

Âlemin “büyük insan”, insanın, “küçük âlem” olduğunu söyleyen Fârâbî<sup>8</sup>, en büyük âlemin kendisinde dürülmüş olduğunu söyleyen Hz. Ali<sup>9</sup>, insanın Allah’ın yarattığı bir varlık, akıllı hayvan (homo sapiens), alet kullanan hayvan (homo faber), toplumsal hayvan (homo kinoninos), ekonomik hayvan (homo ekonmi-

<sup>2</sup> İzzettin Alıcıgüzel, *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, İstanbul 1979, s. 19.

<sup>3</sup> et-Tîn, 95/4.

<sup>4</sup> el-İsrâ, 17/70.

<sup>5</sup> el-Bakara, 2/30.

<sup>6</sup> el-Bakara, 2/34; el-İsrâ, 17/61; es-Sâd, 38/71.

<sup>7</sup> es-Secde, 32/6-9.

<sup>8</sup> Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, Ankara 1967, s. 61.

<sup>9</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1935, VIII, 5936.

cus)<sup>10</sup> olduğunu söyleyen batılı bilim adamları hep onun değerine işaret etmişlerdir.

Her varlık için bir değer ölçüsü vardır. İnsanın bir şeyin değer ifade ettiğini bilmesi yetmez, onun hangi değerde olduğunu bilmesi de gerekir. İnsan da ağaç da bir değerdir. Bununla birlikte insanla ağacı bir tutmamız da mümkün değildir. O halde değerleri tanımak kadar ölçüyü tanımak da önemlidir. Çünkü değer verdiğimiz varlığa karşı yapacağımız bir hareketi başlatan, hızlandıran, yönlendiren ve sürdüren motiv bu ölçüdür; bu ölçünün dozudur. Buradan hareketle diyebiliriz ki eğitim-öğretim sürecindeki bireylere kimi ne kadar seveceğimizi, kimi ne kadar takdir edeceğimizi öğretmemiz gerekir. Aksi halde değer ifade eden varlıklar birbirleriyle yer değiştirmek durumunda kalabilirler. Bu ise insanları birçok yanlışta, hatta Allah'a şirke kadar götürebilir. Sağlıklı bir eğitim bize bu ölçüleri öğreten eğitimidir. Ancak böyle bir eğitimle varlıklar karşısındaki tavrımızı aşırılıklardan arındırabiliriz.

İnsanı bir değer olarak kabul eden Kur'an-ı Kerim, onun ne denli bir değer olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Bundan dolayı İsrailoğulları üzerine şöyle yazdık. Kim bir insanı bir insan karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuğu olmaksızın öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir insanın hayatını kurtarırsa, bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur..."<sup>11</sup> Görülüyor ki, insanı haksız yere öldüren, bütün insanları öldürmüş, onu ihyâ eden de bütün insanları ihyâ etmiş gibi olur. Kur'an'a göre insan bu kadar önemli, bu kadar değerlidir.

Bütün değerlerin olduğu gibi, bu değer de yani "eşref-i mahlûkât" olan insanın da korunması ve kollanması gerekir.

Korumak ve kollamak geniş kapsamlı kavramlardır. İnsana sevgi, saygı göstermeyi, onunla ilgilenmeyi, ona zaman ayırmayı, onun ihtiyaçlarına cevap vermeyi, onunla işbirliği yapmayı, onun sevinçlerine de kederlerine de ortak olmayı, hülâsa onun gelişmesi, yükselmesi ve mutlu olması için maddî-manevî her türlü katkıyı ifade eder. Ne var ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi biz onun maddeten desteklenmesi üzerinde durmaya çalışacağız. Bunu yaparken de konuya bir İslâm hukukçusu nazarıyla değil, bir din eğitimcisi gözüyle bakmaya çalışacağız. Konuyu din eğitimi açısından değerlendirirken yardım etmenin önemi, kime, niçin yardım edeceğimiz, neyi, nasıl ve ne kadar vereceğimiz üzerinde durmaya çalışacağız. Çünkü bunlar bilinmeden yapılan yardımlar amacına ulaşamayabilir.

<sup>10</sup> Osman Zümrüt, *İslâm'da Kamuoyu Oluşumu*, Ankara 1977, s. 14.

<sup>11</sup> el-Mâide, 5/32.

## B- İnsana Yardım Etmenin Önemi

Yukarda da açıklamaya çalıştığımız gibi insan bir değerdir. Bu değerini yaşaması, ilerlemesi, hayatını mutlu ve müreffeh bir şekilde sürdürmesi gerekir. Bu da insanların birbirleriyle yardımlaşmalarına, dayanışmalarına ve işbirliğine bağlıdır. İnsanlar için bireysel farklılıklar bir kanundur. İnsanların yetenekleri aynı değildir; dünyaya gelirken aynı donanımla gelmemişlerdir. Bir kısım insanların kalıtım imkânları yeterli ve zengin olduğu halde, bir kısım insanların kalıtım imkânları onlar kadar zengin ve yeterli değildir. Bazı insanlar, bedensel, bilişsel, duygusal, psikomotor açılarından yeterli bir mirasa sahip oldukları halde bazı insanlar bu şansdan mahrumdurlar. Bazı insanlar her sahada veya çeşitli alanlarda bu yeterliğe sahipken, bazıları sınırlı alanlara sahiptirler. Bazı insanların bedenleri güçlü, zekâları zayıf; bazı insanların ise zekâları güçlü, bedenleri zayıftır. Bir kısım insanın duygu dünyası zengin iken, bazı insanların düşünce dünyaları zengindir. Dünyaya yeterli bir donanımla geldikleri halde, eğitim-öğretim, beslenme yetersizliği ve başka sebeplerle bu gizli güçlerini yeterliğe dönüştüremeyen insanlara mukabil, sınırlı yeteneklerini ele geçirdikleri fırsatları kullanarak yeterliğe dönüştüren insanlar da vardır. Hülâsa, imkânları itibariyle insanlar doğuştan aynı olmadıkları gibi, doğuştan sonra da aynı değillerdir.

İnsanların donanım açısından farklı olmaları, kazanım açısından da farklı olmaları sonucunu doğurmuştur. Bazıları âlim olurken, bazıları cahil; bazıları zengin olurken, bazıları fakir; bazıları güçlü ve muktedir olurken, bazıları güçsüz ve zayıf kalmışlardır. Bu sonuç bir başka sonucu doğurmuş, bir kısım insanlar bolluk içinde veya yeterli düzeyde bir hayat sürdürürken, bir kısım insanlar son derece kısıtlı bir hayat yaşamaya mecbur kalmışlardır.

Bütün bunlar hayatta bir iş bölümünü, bir dayanışmayı, bir yardımlaşmayı beraberinde getirmiştir. Zengin parası, fakir fizik gücü, bilgin bilgisi, daha özet bir ifade ile herkes sahip olduğu imkânla bu paylaşmaya, bölüşmeye katılacaktır. Böyle insanlardan meydana gelen toplumlar gelişip, ilerleyerek mutlu bir hayata sahip olurken, paylaşmayı, bölüşmeyi, dayanışma ve işbirliğini bilmeyen, öğrenmeye de yanaşmayan insanlardan meydana gelen toplumlar ise gelişmez, geri kalır ve mutlu bir hayat yaşayamazlar. Atalarımızın şöyle bir özdeyişleri vardır: "Biri yer, biri bakar; kıyamet ondan kopar." Bu şu demektir:

1. Allah'la kul arasındaki barış bozulur. Neden? Çünkü Allah bir kuluna bol miktarda imkân veriyor; verirken de imkân verdiği kimselere bazı yükümlülükler getiriyor. Bu yükümlülüklerden biri de eldeki imkândan fakir ve yoksulun yararlandırılması. Bunu şu âyet-i kerîmede açık seçik görüyoruz: "Onların mallarında sâilin ve yoksulun bir hakkı vardır."<sup>12</sup> Cennetliklerin niteliklerinden bahsedilir-

<sup>12</sup> ez-Zâriyat, 51/19.

ken şu ifadeler dikkatimizi çekiyor: "Onlar, mallarında sâil ve mahrum için belli bir hak tanıyanlardır."<sup>13</sup>

İslâmî telakkîye göre mal Allah'ın malıdır. Varlıklı kimseler ise Allah'ın hazînedarları diyebileceğimiz kimselerdir. Dolayısıyla Allah'ın zengin kullarına, "Sana verdiğim mal ve servetten bir kısmını ihtiyaç içinde olan kimselere ver." buyurması kadar tabîî bir şey yoktur. Bu buyruğa uymayanlar Allah'ın cezasına mâruz kalabilirler. Nitekim şöyle buyurulmaktadır: "... Bir de altını ve gümüşü hazineye doldurup, Allah yolunda sarfetmeyenleri bu yüzden elem verici bir azap ile müjdele. O gün bunların (altın ve gümüşün) üzerleri cehennem ateşiyle kızdıracak da (bu malı toplayanların) alınları, yanları, sırtları bunlarla dağlanacak. İşte bu, nefisleriniz için sakladıklarınızdır. 'Sakladıklarınızı tadın bakalım' (denilecek)." <sup>14</sup>

2. Sosyal barış bozulur. Yine İslâmî telakkîye göre insanlar kardeşdir. Bu kardeşlik bir taraftan onların insan olmalarına, bir anne ve babadan türemelerine dayanırken, diğer taraftan da ortak bir inanca sahip olmalarına dayanmaktadır. Kardeşlikteki esas ise kardeşlerin birbirleri ile yardımlaşmaları ve dayanışmalarıdır. Bu yardımlaşma ve dayanışma olmadığı veya zayıf olduğu takdirde kardeşlik duyguları sarsılır veya yok olur. Renkleri, dilleri, sınıf ve dereceleri ne olursa olsun aynı kökten türeyen insanların kardeşliği, herkesin sadece kendisini düşündüğü bir kardeşlik değil; herkesin birbirini düşündüğü bir kardeşlik olmalıdır.

İnanç birliği ile meydana gelen kardeşlik ise daha derin ruhî ve fikrî temelle-re dayanmaktadır. Resûlullah'ın, "Müminler karşılıklı sevgi, merhamet ve âfiyetlerinde tek vücut gibidirler. Bir uzvun ağrısı üzerine diğer âzâlar da ona yardım ve himâyeye koşarlar."<sup>15</sup> buyurması bu gerçeği dile getirmektedir.

Servetin bazı ellerde toplandığı toplumlar sancılı toplumlardır.<sup>16</sup> Bir yanda alım gücü son derece düşük olan yığınların, diğer yanda ise servete gömülmüş mutlu bir azınlığın hayat sürdüğü bir toplum sağlıklı bir toplum değildir. Alım gücü zayıf olan veya hiç olmayan bir kesim kimden ne alabilir? Böyle bir durumda ticaret erbabı, ziraatçı, sanâyici elindeki malı kimseye satamaz, bunun sonucu olarak da toplumun huzuru bozulur, hırsızlık, yolsuzluk, yağma ve rüşvet toplum-da egemen hale gelir.

İnsanların doğuştan getirdiği bazı duygular vardır. Bu duygulardan biri de kıskançlıktır. İnsanlar, kendilerinde olmayan imkânları kıskanmaya mütemâyildirler. Kıskançlık sosyal barışı bozar. Bu duyguyu zararsız hale getirmenin başlıca

<sup>13</sup> el-Meâric, 70/25.

<sup>14</sup> et-Tevbe, 9/34, 35.

<sup>15</sup> Müslim, "Birr", 17.

<sup>16</sup> el-Hasr, 59/7.

iki yolu vardır. Bunlardan birincisi eğitim, diğeri de imkânların belli ölçülerde bölüşülüp paylaşılmasıdır. Bu sağlanamadığı takdirde toplumun muhtaç olduğu sosyal barış bozulur.

3. İnsanın kendi içindeki barış bozulur. İnsanın mutluluğunun, başarısının önemli şartlarından biri de insanın kendisiyle barışık olmasıdır. Kendisiyle barışık olmayan insanlar mutlu olamazlar. Bir insanın kendisiyle barışık olması ise kendi içinde bir çelişki ve çatışmadan uzak olmasına bağlıdır. Kendi kendisiyle çatışma halinde olan insanlar barışçı bir hayat yaşayamazlar. Meselâ, bir müslüman düşünelim ki, elindeki imkânların bir kısmını o imkâna sahip olmayan kimselere dağıtmak zorunda olduğunu biliyor. Bu yükümlülüğün farkında olan insan, bunun gereğini yerine getirmediği zaman bir çelişkiye düşüyor; bir çatışmayla karşı karşıya kalıyor. Bu çatışma bazan bilinç üstünde cereyan ederken, bazan bilinç altında kaynağı belirsiz bir sıkıntı şeklinde yaşanabiliyor. Her ne şekilde olursa olsun, böyle bir çatışma; insanın kendi kendisiyle barışık yaşamasını engelliyor.

İnsanın haz duyduğu davranışları sürdürmek, elem duyduğu davranışlardan ise uzaklaşmak istediğini biliyoruz.<sup>17</sup> Öyle ise eğitim-öğretim çalışmalarında yapılacak iş, bireyi başkalarına yardım ederken haz duyar hale getirmektir. Başkaları ile dayanışma içinde olan, başkalarına el uzatmaktan haz duyan bir insan, kendini aşmış, kendi kendisiyle barışık yaşamayı öğrenmiş bir insandır.

Kazancına düşkün olan bir insan, elindekinin bir kısmını da olsa başkalarına verdiği takdirde servetinin bitebileceği veya azalabileceği zehabına kapılabilir. İslâmî telakkîye göre korkuya gerek yoktur. Çünkü zekâtı verilen servet, tükenmez, eksilmez; aksine çoğalır, bereketlenir. Nitekim İslâm'da önemli bir ibâdet olan zekâtın anlamlarından biri de berekettir.<sup>18</sup> O halde eğittiğimiz insanlara, başkalarına yardım amacıyla, Allah rızası için harcanan servetin bitmeyeceği, eksilmeyeceği aksine artacağı anlatılmalıdır. Allah, sadakası verilen malı artıracığını vadedmektedir.<sup>19</sup>

### C- Kimlere Yardım Etmeli

Başkalarına yardımda bulunmak ne kadar önemliyse, nereye ve kimlere yardım yapılacağı da o kadar önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de özellikle yardım edilmesi gereken insanlar şöyle sıralanmıştır: "Sadakalar (zekâtlar) ancak şunlar içindir: Fakirler, miskinler (yoksullar), sadaka toplayan memurlar, müellefe-i kulüp

<sup>17</sup> Mustafa Şekip Tunç, *Bir Din Felsefesine Doğru*, İstanbul 1957, s. 58.

<sup>18</sup> Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul 1995, III, 16.

<sup>19</sup> el-Bakara, 2/275, 276.

(kalpleri İslâm'a iyice ısındırılmak istenenler), köleler, borçlular, Allah yolundakiler (cihad edenler), yolda kalmışlar..."<sup>20</sup>

Elmalılı, âyette bahsi geçen sekiz sınıfla ilgili olarak hülâsaten şöyle demektedir: "Bu sekiz sınıf, bu sekiz harcama yerinin sahipleri aslında fakirlik ve ihtiyacın sebeplerini ve çeşitlerini açıklamak için tek tek söz konusu edilmişlerdir ki, fakirliğin mutlak kısmı da vardır, izâfî olan kısmı da vardır. Şu halde 'fakirler ve yoksullar' adı altında ele alınamayacak hiçbir sadaka çeşidi yoktur."<sup>21</sup>

Görüldüğü gibi yardımda gözetilmesi gereken kimseler yoksul ve ihtiyac içinde olan kimselerdir. "Onların mallarında sâilin ve yoksulun bir hakkı vardır." âyet-i kerîmesi de bunu doğrulamaktadır. Bu itibarla herhangi bir kimseye yardım yaparken onun ihtiyaç içinde olup olmadığına dikkat etmek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm yardıma layık en ideal insanı şöyle tanıtır: "Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adanmış, yeryüzünde dolaşamayanlara, hayalarından dolayı, kendilerini tanımayanların zengin sayacakları yoksullara verin. Onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan yüzüstlük edip de bir şey istemezler..."<sup>22</sup>

Bu âyetler bize, herhangi bir kimseye yardımda bulunacakken seçici davranmayı öğütlemektedir. Konu istismara açık olup seçici davranılmadığı takdirde iyi niyetli insanların duygularını istismar edebilecek bir çok kimse ortaya çıkabilir. Müslüman toplumların dilenci cenneti oluşunun önemli sebeplerinden biri de yardımsever insanların kimlere yardım ettiklerine ve edeceklerine dikkat etmemeleridir. Ülkemizde kendisi zengin olduğu halde dilencililiği meslek haline getirmiş hayli insan vardır. Bu tür insanlara iyi niyetle de olsa yardım yapmak, "Bu sahtekârlığa devam et." anlamına gelmez mi ve böyle bir davranış dilenci sayısının hergün biraz daha artmasına sebep olmaz mı? O halde iyi niyetli, yardımsever olmak yetmiyor; kime, neden yardım yapılacağına bilinmesi de gerekiyor. Yine bilinmesi gerekiyor ki, insanlara yardımdan kaçınmak ne kadar istenmeyen bir davranışsa, hiç ihtiyacı olmadığı halde dilenmek ve yardıma ihtiyacı bulunmayanlarla layık olmayan kimselere yardım etmek de o kadar istenmeyen bir davranıştır. Bütün bunlar, küçük yaştan itibaren konuyla ilgili bir eğitim ve öğretimi gerekli kılıyor. Böyle bir eğitimden geçen insanlar, başkalarına yardım etmenin önemini bildikleri gibi, kime, neyi, nasıl vereceklerinin önemini de bilirler.

#### D- Neyi Vermeli

Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, yardımsever insanların kime vereceklerini bilmeleri kadar, neyi vereceklerini bilmeleri de önemlidir. İhtiyaç sahibi bir

<sup>20</sup> Tevbe, 9/60.

<sup>21</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 375.

<sup>22</sup> el-Bakara, 2/273.

kimseye verdiğimiz şey onu mutlu edebileceği gibi, mutsuz da edebilir. Buradan hareketle diyebiliriz ki ihtiyaç sahibi kimselere vereceğimiz şey işe yarayacak, verilen kişinin haysiyetini koruyacak<sup>23</sup>, dolayısıyla da onu mutlu edecek bir şey olmalıdır. Kendimizin yemediği<sup>24</sup>, kendimizin giymediği, beğenmediğimiz bir şeyi başkalarına vermek İslâm'ın ruhuna uygun düşmez. İslâm dininin öngördüğü şey iyisinden ve güzelinden vermektir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyruluyor: "Sizler, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayır ve tâate asla ermiş olamazsınız. Her ne de infak ederseniz şüphesiz Allah onu bilir."<sup>25</sup>

Bu âyet nâzil olduğu zaman ashabdan bazıları etkilenmiş ve Resûlullah'a ne yapacakları ile ilgili sorular sormuşlardı. Bunlardan biri de Ensar'ın en zenginlerinden ve Mescid'in karşısında "Beyrahâ" denen bir bahçesi bulunan Ebû Talha idi. Ebû Talha bu bahçeyi çok seviyordu. Resûlullah zaman zaman bu bahçeye gelir, onun güzel suyundan içerdi. Yukarda meâlini verdiğimiz âyet nâzil olunca Ebû Talha Resûlullah'a gelerek, "Yüce Allah, kitabında sevdiğinizden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız." buyurmaktadır. Beyrahâ benim en sevdiğim maldır. Onu Allah rızası için veriyorum. İyiliğini ve ürününü de Allah'tan bekliyorum. Onu nasıl istersen öyle yap, istediğine ver." Dedi. Resûlullah bu duyarlı insana karşı şöyle seslendi: "Mâşallah, işte kazançlı mal budur; kazançlı mal budur. Ben bunu senin akrabaların arasında taksim etmeni uygun görüyorum." Ebû Talha Resûlullah'ın bu sözüne uyarak o bahçeyi yakınları arasında taksim etti.<sup>26</sup>

Hz. Ömer de âyetten etkilenenlerden biri olarak Resûlullah'a soruyor: 'Yâ Resûlullah, benim malımın en iyisi, Hayber'deki hissemdir. Ne emredersin, onu ne yapayım?' Rasûlullah şöyle buyuruyor: "Mülkiyeti senin olsun, meyvesini tasadduk et."<sup>27</sup>

Rivâyete göre Abdullah b. Ömer de bu âyetin etkisinde kalarak, en sevdiği varlık olan Rum câriyesini Allah için âzâd etmiş ve "Bundan daha çok sevdiğim bir şey olsaydı onu tasadduk eder, bununla evlenirdim."<sup>28</sup> demiştir.

Başta da belirttiğimiz gibi, İslâm dini insana büyük değer vermiş, onun korunması ve kollanmasını ısrarla istemiştir. İsteddiği diğer bir şey de insanın korunup kollanırken gösterilmesi gereken duyarlıktır. Bu konuda pedagojik açıdan altını çizdiğimiz iki temel noktadan biri vereceğimiz şeyin bir ihtiyacı karşılaması, diğeri de verdiğimiz kimseyi mutlu etmesi, onun onurunu incitmemesidir.

<sup>23</sup> Bk. Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, s. 42.

<sup>24</sup> Alaaddin Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Haydarabad 1312, III, 273.

<sup>25</sup> Âl-i İmran, 3/92.

<sup>26</sup> Buhârî, "Zekât", 14.

<sup>27</sup> Buhârî, "Şurût", 19, "Vesâyâ", 28, "Eymân", 33; Müslim, "Vasiye", 5; Tirmizî, "Ahkâm", 36.

<sup>28</sup> İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul 1985, II, 61.



Bunun en güzel yolu ise en güzelini, en iyisini vermektir. Şu âyet bu görüşü teyid ediyor: “Ey inananlar, kazandıklarınızın, yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyilerinden (Allah için) verin, kendiniz (utandığınızdan, öğrendiğinizden dolayı) göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri sadaka olarak vermeyin...”<sup>29</sup> Bu âyette de “iyilerinden” kelimesi dikkatimizi çekmektedir.

Müslümanlar yardımını Allah adına, Allah rızası için yaparlar. O halde Allah adına, Allah için verilen bir şeyin güzel olması gerekir. Allah'ı mutlak sevgili olarak kabul eden bir müslüman, yoksula nasıl hoş olmayan, beğenilmeyen bir şeyi verebilir? Sevgi, verilen şeyin değeriyle ölçülmez mi? Kimi ne kadar seviyorsak vereceğimiz şeyi ona göre seçeriz. Bir âyet-i kerîmede mis kokulu cennetle ödüllendirilecek olan insanlardan bahsedilirken, onların, sevdikleri yemeklerden yoksula, yetime ve tutsağa yediren kimseler olduğu haber verilmektedir.<sup>30</sup> Bu konuyu bir âyet meâli ile bitirelim: “Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki, Allah'a, âhîret gününe, meleklerle, Kitab'a ve peygamberlere inandı. Sevdiği malını yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan (köle ve esirler)'e verdi. Namazı kıldı, zekâtı verdi...”<sup>31</sup>

#### E- Nasıl Yardım Etmeli

Dînî telakkîye göre başkalarına yardım etmek önemlidir. Kime, nereye yardım ettiğimiz; neyi verdiğimiz önemlidir. Nasıl verdiğimiz de en az bunlar kadar önemlidir. Evet, kime, neyi, nasıl verelim ki bu hem Allah'ı, hem verdiğimiz kimseyi, hem de diğer insanları memnun etsin. Çünkü öyle veriş biçimleri vardır ki yardım edilen kimseyi memnun edeceği yerde rencide eder, incitir. Bundan dolayı da verilen sadaka boşa gider. Hemen belirtelim ki, bir kimseye gösteriş için yardım yapılmaz; yapılmamalıdır<sup>32</sup> Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: “Ey inananlar, insanlara gösteriş için malını verip, Allah'a ve âhîret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Öylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan şu kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur indi de (üstündeki toprağı silip süpürerek) onu sert bir taş halinde bıraktı (Böyleleri) kazandıklarından bir şey elde edemezler...”<sup>33</sup> Aynı sûrenin bir başka âyetinde de, “Mallarını Allah yolunda verip de ardından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin, rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”<sup>34</sup> ifadesine yer verilmektedir.

<sup>29</sup> el-Bakara, 2/267.

<sup>30</sup> el-İnsan, 76/8.

<sup>31</sup> el-Bakara, 2/177.

<sup>32</sup> Femel, Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak, s. 49.

<sup>33</sup> el-Bakara, 2/264.

<sup>34</sup> el-Bakara Sûresi 2/262.

Âyetlerden çıkarabileceğimiz dört önemli sonuç vardır:

1. Yapılan yardımın gerek Allah, gerekse kul katında amacına ulaşabilmesi için başa kakılmaması gerekir. Başa kakma sözle olabileceği gibi tavırla da olabilir. Bundan şiddetle kaçınılması lâzımdır. Unutmamak gerekir ki, bir insan için en kutsal şeylerden biri de insanın şahsiyeti ve onurudur.

2. Yapılan yardımın bir eziyet konusu olmaması icabeder. Yardımın, muhtaç olan kimsenin onurunu incitecek şekilde verilmemelidir.

3. Yapılan yardımın insanlara gösteriş için yapılmaması gerekir.<sup>35</sup>

4. Bunlara uyulmadığı takdirde insan, yaptığı yardım karşılığında bir şey elde edemez.

İnsanlara yardım yapılırken düşünülmesi gereken şeylerden biri de bu işin açıktan veya gizli olması meselesidir. Acaba yardım açıktan mı yoksa gizlice mi yapılmalıdır? Kur'an'da konuyla ilgili olarak şöyle bir ifadeyle karşılaşırız: "Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha iyidir ve sizin günahlarınızdan bir kısmını örter. Allah yaptıklarınızı duyar."<sup>36</sup>

Âyet-i kerîmeden anlaşıldığına göre yardım iki şekilde yapılabilir:

1. Yardımı kimseye göstermeden gizlice yapmak. Kur'an, bunun açıkça vermekten daha iyi olduğuna işaret etmektedir. Böyle bir davranışla hem riya (gösteriş)dan sakınılmakta, hem de yardım edilen insanın onurunun kurtulması sağlanmaktadır. Bu da İslâm'ın ruhuna uygun bir şey olsa gerektir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi yüz suyu insan için kutsal bir şeydir. Hiç haklı bir sebep olmadığı halde, uluorta herkesin huzurunda duyarsız bir tavırla yapılan yardım, insan haysiyet ve şerefine inciteceği gibi, benlik saygısını da zedeler. Yardım yapılan insanın özgüvenini yitirmesine sebep olur. Halbuki insanlar bunlar olmadan eksik kalırlar. Bir şeyi verirken başka bir şeyi almak doğru değildir.

2. Yardımı, açıkça, herkesin görebileceği bir şekilde yapmak. Kur'an, böyle bir davranışı, kendi kuralları içinde, başkalarını da yardım yapmaya teşvik etmek gibi toplum yararına bir amaç taşıması şartıyla daha caiz görmektedir.<sup>37</sup> Bu durumda da yoksulun onurunu incitmeye ve elden geldiğince gösteriş duygusundan uzak durmaya çalışılmalıdır.

İslâm büyükleri bu konuda büyük hassasiyet göstermiş, yoksulun onurunu koruma hususunda ellerinden geldiğince duyarlı davranmışlardır. Hz. Ali'nin şöyle bir örnek davranışı vardır. O etrafındakilere bir defasında şöyle seslendi:

<sup>35</sup> en-Nisa 4/38.

<sup>36</sup> el-Bakara Süresi 2/271.

<sup>37</sup> Bk. S. Ateş, a.g.e., c. I, s. 472.

"Kimin bana bir hâceti (dileği) varsa, şahsını, istemek (zilletin)den korumak için onu bir mektupla arzetsin. Bunun üzerine ona bir Arap bedevî gelerek, "Ey müminlerin emîri, benim senden bir dilëğim var (fakat) hayâ onu söylemekten beni men ediyor." dedi. Hz. Ali, "Onu yere yaz." dedi. O da, "Ben fakirim." diye yazdı. Hz. Ali, "Kanber, ona elbisemi giydir." dedi. Bedevî de ona şu şiiiri söyledi:

"Sen bana bir elbise giydirdin ki onun güzellikleri eskir. Ben ise sana güzel övgüden elbiseler giydireceğim. İyilikle anılmaya nâil olursan, verdiğine karşılık istemediğin halde fazilete nâil olursun. Yağmurun rutûbeti dağ ve ovayı canlandırdığı gibi, iyilikle anılmak da sahibinin hatırasını yaşatır. Hiçbir zaman başladığın iyiliği terketme; herkes yaptığının karşılığını görecektir."<sup>38</sup>

### F-Yardımlaşma ile İlgili Temel Kavramlar

Konuyla ilgili olarak İstâmî literatürde muhtelif terimler kullanılmıştır. Bunları iki başlık altında toplamak mümkündür:

1- **Cömertlik.** Cömertlik kavramı verme konusunda olumlu davranışı ifade eden pozitif bir kavramdır. İslâm literatüründe yaygın olan üç şekli vardır:

a) **Sehâvet** Arapça bir kavram olup malın bir kısmını yardım için verirken bir kısmını kendine ayırmayı ifade eder.<sup>39</sup> Sehâvet sahibi kimseye "sahî" denir. Resûlullah bunları şöyle övmektedir: "Sahî Allah'a yakındır, halka yakındır, cennete yakındır, cehennemden uzaktır... Cahil fakat sahî kimse Allah katında, âbid fakat cimri olandan daha sevimlidir."<sup>40</sup>

Görüldüğü gibi sehâvet veya sehâ belli ölçüde sınırlı bir cömertliği ifade etmektedir.

b) **Cûd** Bu da Arapça bir kavramdır. Malın çoğunu yardım için dağıtıp az bir kısmını da kendine bırakmayı ifade etmektedir.<sup>41</sup> Hiçbir ayırım yapmadan sınırsız olarak herkese gösterilen cömertliktir.

c) **İsâr** Arapça bir kelime olan "isâr", insanın kendi sıkıntılarına katlanmak suretiyle başkalarını kendine tercih ederek kifâyet derecesindeki mâişetini yardım olarak dağıtması demektir.<sup>42</sup> Kur'ân-ı Kerîm'de Ensar'ın Muhacirler'e karşı gösterdikleri davranış "isâr"a örnek olarak gösterilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara

<sup>38</sup> Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arap Dili ve Edebiyatından Tercemeler*, İstanbul 1967, s. 26.

<sup>39</sup> Hayreddin Karaman-Bekir Topaloğlu, *Arapça Okuma ve Eski Metinler Kitabı*, İstanbul 1985, s. 157.

<sup>40</sup> Tirmizî, "Birr", 40.

<sup>41</sup> Karaman - Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 157.

<sup>42</sup> Karaman - Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 157.

verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar, saadete erenlerdir."<sup>43</sup>

Cömertlik İslâm nazarında şüphesiz güzel bir şeydir. Kesin bir sınırı da yoktur. Müslümanlar tarihî süreç içerisinde cömertliğin en güzel örneklerini vermiş, bugün de vermektedirler. İstisnâî durumlar bir tarafa bırakılırsa sanırım en güzel yol orta yoldur. Nitekim Kur'an'da konumuzla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: "Hayır olmak üzere sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Fazlasını..."<sup>44</sup> Elmalılı, bu âyeti tefsir ederken şunları söylüyor: "Ve bu maldan kendinizin, aile ve çocuklarınızın gerekli ihtiyaçlarına yeterli olanından fazlasını yukarda açıklanan yerlere ve hayır yerlerine harcayınız. Diğer âyetlerde de görüleceği üzere küçük çocuklar, eş, muhtaç olan ana-baba ve bunlarla aynı hükümde olan usûl (dedeler, nineler), kişinin ailesinden ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerdendir ve bunların nafakası, kişinin kendi nafakasından sayılır. Dolayısıyla hayır yapacağız diye kendinizi ve bakmakla yükümlü olduğunuz ailenizi (ehl ü iyal) nafakasız bırakmak câiz olmaz. Hayır yerlerine harcama bunların fazlasından yapılır."<sup>45</sup>

**2- Cimrilik.** Cimrilik cömertliğin aksine verme konusunda olumsuzluğu ifade eden negatif bir kavramdır. Arapça'da "bahl", "buhl" ve "buhûl" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Cimri olan kimseye "bahîl" denmektedir.<sup>46</sup> Resûlullah bunlar için, "... Cimri Allah'tan uzaktır, halktan uzaktır, cennetten uzaktır; cehenneme yakındır. Cahil fakat sahî kimse Allah katında, âbid fakat cimri olandan daha sevimlidir."<sup>47</sup> buyurarak cimriliğin ne denli istenmeyen bir hal olduğuna işaret etmiştir. "... Kim nefsinin cimriliğinden kurtulursa işte felâh bulanlar ancak onlardır."<sup>48</sup> ifadesi de Peygamberimiz'in sözünü teyid ve tekid etmektedir. Hadîd sûresinde Allah'ın sevmediği kimselerden bahsedilirken şu ifadeler kullanılmaktadır: "Bunlar cimrilik ederler ve insanlara da cimrilik yapmalarını söylerler..."<sup>49</sup> Âl-i İmran sûresinde cimriler şöyle uyarılmaktadır: "Allah'ın bol nimetinden verdiklerinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar; bilakis bu onların kötülüğüdür. Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır..."<sup>50</sup>

<sup>43</sup> el-Hasr, 59/9.

<sup>44</sup> el-Bakara, 2/219; Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, s. 42, 43.

<sup>45</sup> Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 92; "Malının bir kısmını kendine bırak. Bu senin için daha hayırlıdır." Şeklinde bir uyarı da vardır. Bk. *Kenzü'l-ummâl*, III, 272.

<sup>46</sup> Levis Ma'lûf, *Müncid*, Beyrut 1956, s. 28.

<sup>47</sup> Tirmizî, "Birr", 40.

<sup>48</sup> el-Hasr, 59/9.

<sup>49</sup> el-Hadid, 57/24.

<sup>50</sup> Âl-i İmran, 3/180.

İslâm eğitim ve öğretiminde cömertlik ne kadar istenen, beğenilen bir davranışsa cimrilik de o kadar istenmeyen, beğenilmeyen bir davranıştır. Çünkü cimrilik mal sevgisinden kaynaklanmaktadır. Kontrolden çıkan bir mal sevgisi ise insanı Allah'ı zikirden alıkoyabileceği gibi, kalbi dünya sevgisine de yöneltebilir.<sup>51</sup> Kontrolden çıkmış bir dünya sevgisinde hevâyı, kibri, kini, hasedî, rıyayı, nifak, öğünme ve öğülme sevgisi gibi birçok öldürücü sıfatları bulmak mümkündür.<sup>52</sup> Konuyla ilgili olarak Hz. İsa'ya zıfaze edilen bir söz vardır. Der ki: "Dünyayı seven, deniz suyu içen kimseye benzer; ne kadar çok içerse o kadar çok susar."<sup>53</sup>

Manevi bir hastalık olan cimrilik insanı mala ve dünyaya bağlamakla kalmaz, aynı zamanda insanlar arasında olması gereken ilişkiyi de bozar. Cimrilik sebebiyle özgeci duygulardan uzakta kalan insan kimseye iletişim kuramaz, bencil duyguların esareti altında ezilir kalır, toplumsallaşamaz.

### G. Ne İçin Kim İçin Yardım Etmeli

İslâm dininde yapılan her hayır, Allah için, Allah adına yapılır. Bu ilkedden hareket etmeyen davranışların İslâm nazarında bir değeri yoktur. Bir görevin yerine getirilmesinde o görevin illetiyle hikmetini birbirine karıştırmamak lâzımdır. Meselâ, oruç tutmak bir ibâdetdir. Bu ibâdet iki sebeple yerine getirilebilir: Allah rızası için, sağlıklı olmak için. Allah rızasını bir kenara bırakır da sağlıklı olmak için oruç tutarsak illetle hikmeti birbirine karıştırıyoruz demektir. Sağlıklı bir eğitim almış olan bir müslüman ibâdetini Allah rızası için yapar; bununla birlikte o ibâdeti yapmakla Allah'ın rızasına ilâve olarak birçok kazanımlarda da bulunabilir. Başkalarına yardım etme de böyledir. Biz yardımı Allah için yapar, O'nun rızasını kazanmak ve O'nunla barışık olmak için elimizden gelen gayreti gösteririz. Bunun sonucunda sosyal barış, iç barışı gibi başka kazanımlar da elde edebiliriz.

Kur'ân'a göre, insanların yaptıkları yardımları iki bölümde ele almak mümkündür:

a-) Olumlu Bir Amaca Yönelik Yardımlar: Olumlu bir amaca yönelik yardımlar Allah rızası için yapılan yardımlardır. Kur'an, bunlardan bahsederken şu ifadeleri kullanıyor: "Allah'ın rızasını kazanmak ve kalplerini sağlamlaştırmak için mallarını sarfedenlerin durumu, yüksekçe bir tepede bulunan, bol yağmur aldığında yemişlerini iki kat veren, bol yağmur yağmasa bile çisentisi düşen bir bahçenin durumu gibidir. Allah, işlediklerinizi görür."<sup>54</sup> Aynı sürenin bir başka âyetinde şöyle buyurulmaktadır: "Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu,

<sup>51</sup> H. Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İstanbul 1983, s. 192.

<sup>52</sup> Çamdibi, *a.g.e.*, s. 190 v.d.

<sup>53</sup> Çamdibi, *a.g.e.*, s. 192.

<sup>54</sup> el-Bakara, 2/265.

her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir".<sup>55</sup>

b-) Olumsuz Bir Amaca Yönelik Yardımlar. Bunlar iki maksatla yapılır:

1- Gösteriş için. Kur'an'da bunlar şöyle tanıtılmaktadır: "Mallarını insanlara gösteriş için sarfedip, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytanın arkadaş olduğu kimsenin ne fena arkadaşı vardır. Bunlar, Allah'a, âhiret gününe inanmış, Allah'ın verdiği rızıklardan sarfetmiş olsalardı ne zararı olurdu? Oysa Allah onları bilir".<sup>56</sup>

2- İnsanları Allah yolundan alıkoymak için. Yüce Allah bunlar için de şöyle buyurmaktadır: "Doğrusu inkâr edenler mallarını Allah'ın yolundan insanları alıkoymak için sarfederler ve daha da sarfedeceklerdir; ama sonra içleri yanacak, hem de mağlup olacaklardır..."<sup>57</sup>

## SONUÇ

İnsan hayatta yalnız değildir. Başta, onu yaratan, her hal ve şartta daima kendisini gözetleyen Yüce Allah olmak üzere başka birçok varlıkla bir arada yaşamaktadır. Bunun dışında bir seçeneği de yoktur. Hayatını bu varlıklarla bir ilişkiler ağı içinde sürdürmek zorundadır. Bu ilişkiler ağının en önemlileri arasında işbirliği, işbölümü, dayanışma, bölüşüp paylaşma, en önemlisi yardımlaşma vardır. Özellikle yardımlaşma insan hayatına o kadar egemendir ki onsuз hayatın sürmesi mümkün değildir.

Yardımlaşma olgusu madem ki hayatta kaçınılmazdır; o halde insanı hayata hazırlama etkinliği olarak açıklayabileceğimiz eğitimin konuları arasına alınması gerekir. Başka bir ifade ile yardımlaşma, eğitimin konuları arasına alınmalıdır. Bu tesbit yapıldıktan sonra şöyle bir soru sorulabilir: Yardımlaşma eğitiminde öncelikle nelere dikkat edilmelidir? Bunun cevabını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. İnsana öncelikle yardımlaşma bilinci verilmelidir. İnsan bu bilinçle, yardımlaşma olmadan bireyin ve toplumun gelişip ilerleyemeyeceğini, hattâ hayatın bile sürdürülemeyeceğini kabul etmeli, bunu, çözülmesi gereken bir problem olarak düşünmelidir.

2. İnsan aldığı eğitimin sonucu olarak yardım etmekten haz, edememekten de elem duymalıdır. Bununla birlikte kime, neyi, niçin, nasıl ve ne kadar vereceğini çok iyi bilmeli, bu bilgilerini uygulamaktan zevk almalıdır. Başka bir ifadeyle

<sup>55</sup> el-Bakara, 2/261; Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, s. 37-38.

<sup>56</sup> en-Nisa, 4/38, 39.

<sup>57</sup> el-Enfal, 8/36.

teori ve pratik ikilemine düşmeden bildiklerini uygulamalı, bu uygulamada hiçbir şekilde herhangi bir aşırılığa düşmemelidir.

3. İnsanı istediğimiz istikamete sağlıklı bir şekilde yönlendirebilmek için bir yandan bencil duyguları denetim altına alırken, diğer yandan özgeci duyguların gelişmesi sağlanmalıdır. Özgeci duygular içinde ise sevgiye özel bir önem verilmiştir. İnsan, Allah'ı sevmeli, insanları, hayvanları ve doğayı sevmelidir.

4. Yardımlaşma eğitimi küçük yaşlardan itibaren başlatılmalı, aile ve çevre çocuğa bu konuda iyi bir model sunmalıdır.